

УДК 378-330

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2024.19.2>**Акімова Н.В.**

доктор психологічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9952-1153>

Akimova Nataliia

Kherson State Agrarian and Economic University

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL TRAINING OF ECONOMIC STUDENTS

Стаття присвячена аналізу проблеми підготовки професійної студентів економічних факультетів. Зазначається, що наявний рівень такої підготовки не відповідає запитам суспільства. В результаті дослідження акцентовано низький рівень формування підприємницької компетентності, що пояснюється слабкою психологічною підготовкою студентів-економістів. Підприємницька компетентність трактується як складова професійної компетентності, що забезпечує спрямованість діяльності майбутнього фахівця на досягнення успіху у бізнесі й подальшого самостійного здійснення професійної діяльності у сфері підприємництва. До її складових, на думку автора, належать висока фізична і психологічна працездатність; особиста відповідальність; здатність діяти в умовах невизначеності; готовність прораховано ризикувати; вміння налагоджувати зв'язки; схильність домовлятися для розв'язання завдань; вміння продавати та готовність розпочати власний бізнес. Серед причин, що заважають формуванню підприємницької компетентності названо не сформованість підприємницького менталітету у пересічного українця, недосконалість навчальних планів та освітніх програм економічних факультетів, упередження щодо вродженого характеру підприємницьких здібностей, недостатню сформованість практичних навичок до діяльності у сфері бізнесу. Для оптимізації рівня формування підприємницької компетентності пропонується поглиблення психологічної підготовки із застосуванням систематичної тренінгової роботи та низки практик у сфері створення власного бізнесу. Особливого значення така оптимізація набуває при підготовці студентів другого магістерського рівня вищої освіти.

Ключові слова: підприємницька компетентність, психологічна готовність, бакалавр економічної освіти, магістр економічної освіти, недоліки економічної освіти, підприємницький менталітет.

The article is devoted to the analysis of the problem of professional training economic departments students. It is noted that the current level of training does not meet the needs of society. As a result of the study, the low level of formation of entrepreneurial competence was emphasized, which is explained by the weak psychological preparation of economics students. Business competence is interpreted as a component of professional competence. It ensures the orientation of the future specialist's activities towards success in business and further independent implementation of professional activities in the business field. According to the author, its components include high physical and psychological capacity; personal responsibility; the ability to act in conditions of uncertainty; willingness to take calculated risks; the ability to establish connections; tendency to agree to solve tasks; ability to sell and willingness to start own business. Sometimes in the scientific literature, entrepreneurial competence is also called psychological readiness for entrepreneurial activity. Among the reasons that prevent the formation of business competence are the lack of formation of an business mentality in the average Ukrainian, the imperfection of curricula and educational programs of economic departments, prejudices regarding the innate nature of business abilities, insufficient formation of practical skills for activities in the field of business. In order to optimize the level of business competence, it is proposed to deepen psychological training with the use of systematic training work and a number of practices in the field of creating one's own business. Such education should

be oriented towards the formation of a positive attitude of the student towards business activity; development of personal traits important for entrepreneurial activity, manifestation of business initiative, willingness to start one's own business, accumulation of business experience. Such optimization is of particular importance in the preparation of students of the second master's level of high education.

Keywords: business competence, psychological readiness, bachelor of economic education, master of economic education, minuses of economic education, business mentality.

Постановка проблеми. На тлі воєнного та післявоєнного стану економічна освіта є одним із найбільш затребуваних напрямків. Водночас вона вимагає нового підходу, інноваційної концепції викладання та реформування освітньо-професійних програм на основі здійснення аналізу недоліків підготовки економістів протягом останніх двадцяти років. Ринок працевлаштування останнім часом зазнав істотних змін, суспільство вимагає підготовки фахівців-економістів, здатних діяти в умовах воєнного та післявоєнного часу, що володіють належним рівнем психологічної готовності до такої діяльності. Однак програми та підходи до підготовки за цей час майже не змінилися. Інновації в економічній освіті висвітлюються переважно в педагогічних та психологічних джерелах, залишаючись таким чином осторонь уваги викладачів економічних факультетів. Тож постала потреба подолання цієї межі, практична необхідність наблизити інновації в економічній освіті до тих, хто безпосередньо цієї освітою займається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про невідповідність економічної підготовки сучасним вимогам суспільства неодноразово наголошувалося у науковій літературі [1, с. 6; 3; 4].

Однією з найбільш проблемних сфер економічної освіти на думку фахівців є проблема психологічної готовності студентів до діяльності в сфері бізнесу. За статистикою переважна більшість підприємців приходять у світ бізнесу відразу після закінчення середньої школи, дехто – дещо пізніше – після набуття спеціальності та роботи за наймом у фірмах, організаціях, установах. Тільки незначний відсоток розпочинає власне підприємництво в період навчання у вищих навчальних закладах, або після одержання вищої освіти [6, с. 15]. А серед випускників закладів вищої освіти за даними європейської статистики всього 14% зайняті приватною підприємницькою діяльністю [2]. На думку М.В. Артюшиної «Готовність студентів економічних спеціальностей та педагогічних працівників до інноваційної діяльності за традиційних умов навчання залишається на рівні, який не відповідає сучасним вимогам» [1, с. 6]. При цьому готовність визначається як інтегральна характеристика, яка відображає особистісну позицію підприємця, його професійні знання та вміння, формування стійкого мотиваційно-ціннісного ставлення до організації підприємницької діяльності [6, с.4]. Інші дослідники називають таку готовність «підприємницькою компетентністю» – складова професійної компетентності, що забезпечує спрямованість діяльності майбутнього фахівця на досягнення успіху у бізнесі й подальшого самостійного здійснення професійної діяльності у сфері підприємництва [3; 5], а її несформованість асоціюють з низкою суперечностей, зокрема:

- між зростанням ролі підприємництва в державі та недостатньою підготовленістю до цього випускників ВНЗ [3];
- між вимогами суспільства до рівня підприємницької компетентності та якістю її формування в процесі професійної підготовки [3];
- між потребою майбутніх фахівців у сформованості власної підприємницької компетентності та відсутністю в процесі професійного навчання відповідних форм та методів її формування [7].

Тож, підприємницьку компетентність можна трактувати як здатність особи співвідносити власні економічні інтереси з наявними матеріальними, трудовими і природними ресурсами й інтересами інших людей та суспільства; бути готовим активно діяти, організовуючи власну трудову діяльність і працю колективу; своєчасно

адаптуватись до нових потреб ринку праці, оцінюючи власні особистісні та професійні можливості й здібності; ухвалювати економічно обгрунтовані рішення, складати й реалізувати плани діяльності, презентувати інформацію про її результати. В структурі підприємницької компетентності більшість авторів виділяють:

- стійкість до фізичних і психологічних навантажень;
- високу особисту відповідальність;
- здатність діяти в умовах невизначеності;
- готовність ризикувати;
- уміння налагоджувати зв'язки;
- схильність домовлятися для розв'язання завдань;
- уміння продавати [3].

Майже усі компоненти компетентності, окрім останньої, формуються в процесі навчання у виші; стійкість до навантажень, відповідальність, вміння ризикувати, домовлятися й налагоджувати зв'язки в тому числі й в умовах невизначеності потрібні сучасному студенту, щоб успішно скласти сесію. Тоді як вміння продавати потребує особливих умов для формування, практичної необхідності та спеціальної ситуації, що має створюватися на практичних заняттях та під час практики.

Проте у зазначеному переліку підприємницької компетентності не вистачає ще одного край важливого компонента – готовності почати бізнес. Цьому елементу не приділяється належна увага ані в переліку компетентностей, ані під час лекційних чи то практичних занять. Між тим формування готовності почати свій бізнес вимагає особливої юридичної, економічної і набагато більше психологічної підготовки.

Формулювання цілей статті. Мета статті – аналіз недоліків економічної освіти у вищих навчальних закладах, дослідження шляхів їх подолання з акцентом на психологічній готовності майбутніх випускників діяти в умовах воєнного та після-воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. О.В. Попова, С.Т. Золотухіна влучно зазначають, що «формування підприємницької компетентності не є самоціллю підготовки всіх студентів. Тим більше, значна її частина не пов'язує своє майбутнє з підприємництвом. Однак, в умовах ринкової економіки, на нашу думку, у кожного громадянина і, тим більше, у фахівця з вищою освітою повинні бути сформовані стійкі компетенції у сфері підприємництва. Адже, навіть не займаючись спеціально підприємництвом, людина постійно вступає в підприємницькі відносини (наприклад, розробляючи або беручи участь у бізнес-проектах у галузі освіти; вибираючи товари і послуги з різноманітних пропозицій тощо)... у більшості громадян відсутні не тільки необхідні, але й мінімальні знання в області підприємницької діяльності. Остання обставина призводить до небажання особистості ставати суб'єктом підприємництва, а в цьому випадку вона неминуче перетворюється в об'єкт підприємництва» [4]. Схожої думки дотримується А.А. Романовський, на основі вивчення досвіду та умов діяльності освітніх систем у могутніх підприємницьких державах, таких, як США, Японія та деяких країнах Західної Європи, він доходить висновку що необхідним для розуміння феномену підприємництва є «формування в громадянах України «підприємницького менталітету» й створення умов для подальшого розвитку й підтримки підприємництва. Досвід надання підприємницької освіти в таких країнах цікавий ще й тим, що вся освіта в них зорієнтована на розвинення підприємницьких якостей в громадянах, незалежно від обраної ними професії чи спеціальності, а підприємницький зміст – елемент підприємницької підготовки – присутній в усіх закладах освіти, в усіх освітніх програмах, у всіх дисциплінах» [6, с. 3]

Однією з причин низького рівня психологічної підготовки студентів-економістів, на думку учених, є недосконалість навчальних планів та освітніх програм [1, с. 34; 6, с. 3]. Зокрема М.В. Артющина зазначає, що у навчальних планах представлена обмежена кількість дисциплін з інноваційною тематикою, що до того ж виклада-

ються лише на окремих факультетах та спеціальностях. У змісті і методиці викладання цих дисциплін переважає традиційний підхід, внаслідок чого вони мало сприяють реалізації цілей інноваційно-зорієнтованої професійної підготовки. Основна увага приділяється формуванню предметних знань, тоді як особистісний аспект підготовки до інноваційної діяльності залишається практично не представленим у змісті спеціальних дисциплін [1, с. 34]. Розробці ефективних програм підготовки економістів, на нашу думку, заважає поширене упередження, що «вчити людину бути підприємцем – завдання складне, яке не завжди можна успішно реалізувати. Все залежить від особливостей характеру конкретної людини. Інша справа – навчати потенційних чи реальних підприємців ефективним методам підприємницької діяльності, прийомам, правилам і законам підприємництва, вмінню вільно орієнтуватися в умовах ринкової конкуренції і приймати правильні рішення, етиці та моралі» [6, с. 12]. Проте дисертаційне дослідження А.А. Романовського свідчить, що риси і якості підприємця певною мірою можна виховувати і розвивати [6, с. 13]

Інші дослідники говорять про недостатню сформованість практичних навичок до діяльності у сфері бізнесу [3]. Серед головних недоліків професійної підготовки майбутніх фахівців в Україні можна також назвати низьку мотивацію до вияву підприємницької ініціативи та недостатній рівень формування готовності до підприємницької діяльності [3].

Проте в науковій літературі немає єдності стосовно концепції психологічної підготовки студентів економічних факультетів.

Деякі дослідники акцентують проблему неготовності майбутніх випускників до інновацій та невміння реалізувати свій потенціал, тож рішення проблеми вони вбачають у формуванні переліку необхідних навичок та властивостей психологічної підготовки. Зокрема М.В. Артющина наголошує на необхідності «розвитку індивідуальних та колективних інноваційних властивостей, особистісної готовності до реалізації інноваційної діяльності. Для прояву своїх творчих здібностей людина має навчитись долати негативний вплив середовища через абстрагування від зайвих норм і правил, зосередження на конструктивному розв'язанні виниклої проблеми, відмовитись від стереотипів і бар'єрів, стати відкритою до змін, набути здатність вільно висловлювати свої думки, імпровізувати, розвинути здатність до самоконтролю, навчитись адекватно оцінювати саму себе, позбавитись від зайвих страхів і набути впевненості у собі та своїх творчих пошуках. На рівні колективних суб'єктів інноваційної діяльності (студентів, викладачів, керівництва) мають бути розвинуті вміння міжособистісної взаємодії, спільного розв'язання проблем, прийняття конструктивних рішень» [1, с. 17–18]. Більшість із цих навичок є класичними завданнями у психологічних тренінгах спілкування, відтак включення подібних спецкурсів у процес підготовки економістів дозволить сформувати бажані риси.

На думку Ю. Баніта у виборі технологій для навчання підприємливості педагог повинен керуватися принаймні такими основними завданнями: формувати у студента позитивне ставлення до підприємницької діяльності; впливати на розвиток особистісних рис, значимих для підприємницької діяльності; забезпечувати когнітивний компонент підприємницької реалізації майбутнього фахівця; реалізувати операційно-діяльнісний аспект підприємницької компетентності випускника [2]. О.В. Попова та С.Т. Золотухіна радять для формування підприємницької компетентності студентів у процесі їхньої професійної підготовки використовувати спеціальні форми і методи (зустрічі з успішними підприємцями, метод проєктів, «брейнстормінг», вирішення проблемних ситуацій, пов'язаних із підприємницькою сферою, рольові та ділові ігри, метод кейсів тощо) [4]. Погоджуємося із даною пропозицією за умови, що використання зазначених методів матиме систематичний, а не поодинокий характер.

А.А. Романовський виокремлює особливі вимоги як до викладачів економічних факультетів, так і до потенційних студентів: «По-перше, оскільки підприємництво

є проявом таланту, неординарності, особливим видом творчості в галузі організації та реалізації процесу виробництва товарів і послуг, то реально вчити підприємництву можуть саме успішні підприємці – особистості, які мають вроджені підприємницькі риси характеру, набуті в процесі практичної підприємницької діяльності навички і типи поведінки. Крім того, вони повинні вміти вчити мистецтву підприємництва, володіти не лише фаховими підприємницькими знаннями і досвідом, але й педагогічною майстерністю. По-друге, вчити вони мають також тих, хто наділений від природи підприємницькими рисами характеру» [6, с. 15]. Така ідея здається не досить реалістичною, оскільки успішні підприємці переважно зайняті власним бізнесом і для залучення їх в освітній процес потрібно продумати систему заохочення, враховуючи інтереси бізнесу. У відборі абітурієнтів також не має потреби, тому що риси підприємницької компетентності, як ми зазначали вище, можна сформуванати в умовах навчально-виховного процесу.

Погоджуємось з думкою А.А. Романовського, що «концепція підприємницької освіти ґрунтується на тому, що для ефективної організації такої освіти необхідно, щоб уся освіта була зорієнтована на розвиток у громадян підприємницьких якостей, незалежно від обраної ними професії чи спеціальності» [6, с. 28] і далі «Підприємницька освіта може бути корисною та ефективною лише тоді, коли слухачі усвідомлюватимуть загальну ідею підприємництва та відчуватимуть її на власному досвіді, замість того, щоб формально вивчати дисципліни підприємницького спрямування. Тому при впровадженні підприємницької освіти в Україні для підвищення її ефективності головна увага повинна приділятися тим методам, що заохочують навчання: за допомогою практичного досвіду; за допомогою обміну корисним досвідом; за допомогою наслідування корисного досвіду і навчання через власний досвід; шляхом експериментування» [6, с. 31].

Формування психологічної готовності майбутніх економістів діяти в середовищі бізнесу, створювати власні підприємства вимагає переорієнтації освітніх програм з акцентом не на навчання, а на виховання потенційних бізнесменів. Для цього освітні концепції мають містити тренінги самопізнання, особистісного росту у бізнес-сфері, комунікативні тренінги і проектні практики. Поділяємо думку А.А. Романовського, що бажаними програмними результатами навчання за підприємницькими навчальними програмами мають бути: заснування нового (власного) підприємства; ефективна праця в невеликій фірмі (в малому бізнесі); ефективна праця на динамічному ринку праці; розвиток особистих підприємницьких навичок, а також навичок конкурентної боротьби і вміння долати негаразди в бізнесі [6, с. 26]. Перші три результати мають бути включені у наскрізну програму практики, а інші три – стати цілями послідовної систематичної тренінгової роботи. Зазначені вимоги здаються надмірними щодо підготовки бакалаврів економіки, у яких протягом чотирьох років навчання лише починаються формуватися економічні знання та підприємницька компетентність. Проте вважаємо цілком доречним, якщо такі програмні результати стануть обов'язковими у підготовці магістрів економіки.

Висновки. Тож, підготовка студентів економічного профілю наразі здебільшого не відповідає вимогам сучасного українського суспільства та потребує оптимізації. Зокрема, формування підприємницької компетентності вимагає поглибленої психологічної підготовки, що має бути зорієнтована на формування у студента позитивного ставлення до підприємницької діяльності; розвиток особистісних рис, значимих для підприємницької діяльності, вияву підприємницької ініціативи, готовності почати власний бізнес, акумулювання досвіду підприємницької діяльності. Для цього можуть бути застосовані систематична тренінгова робота та система практик у сфері створення власного бізнесу. Зазначені рекомендації доцільно застосовувати при складанні освітніх програм другого магістерського рівня вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. Артюшина М. В. Психолого-педагогічні засади підготовки студентів економічних спеціальностей до інноваційної діяльності. Автореф. дис. д-ра пед. наук. Київ, 2011. С. 48.
2. Баніт Ю. Інноваційні технології формування підприємницької компетентності у фаховій підготовці студентів – майбутніх економістів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2018. № 4 (96). URL: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/196181> (дата звернення: 17.12.2023).
3. Майковська В.І. Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців України. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2017. No. 1(87). URL: <http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/278597/273262> (дата звернення: 17.12.2023).
4. Попова О.В., Золотохіна С.Т. Формування підприємницької компетентності студентів у процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. 2020. №. 63 (111). URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/pedagogy/article/view/3281> (дата звернення: 17.12.2023).
5. Прищеп С.М. Сутність та зміст поняття "підприємницька компетентність". *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32). С. 367–370.
6. Романовський А.А. Теорія та практика підприємницької освіти у розвинених зарубіжних країнах. Автореф. дис. д-ра пед. наук. Київ, 2003. С. 40.
7. Скібіцький О.М., Матвеев В.В., Скібіцька Л.І. Організація бізнесу. Менеджмент підприємницької діяльності. Київ : Кондор, 2011. 912 с.

References:

1. Artyushyna M. V. (2011) *Psykhologo-pedahohichni zasady pidhotovky studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey do innovatsiyanoi diyalnosti* [Psychological and pedagogical principles of preparation of students of economic specialties for innovative activities]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv, 48 p.
2. Banit Yu. (2018) Innovatsiyni tekhnolohiyi formuvannya pidpryyemnytskoyi kompetentnosti u fakhoviy pidhotovtsi studentiv – maybutnikh ekonomistiv [Innovative technologies for the formation of entrepreneurial competence in the professional training of students – future economists]. *Humanizatsiya navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process*, no. 4 (96). Available at: <http://gnvp.ddpu.edu.ua/article/view/196181> (accessed December 17, 2023).
3. Maykovska V. I. (2017) Sutnist i struktura pidpryyemnytskoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv Ukrayiny [The essence and structure of entrepreneurial competence of future specialists of Ukraine]. *Visnyk Zhytomyr'skoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University*, no. 1(87). Available at: <http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/278597/273262> (accessed December 17, 2023).
4. Popova O. V., Zolotokhina S. T. (2020) Formuvannya pidpryyemnytskoyi kompetentnosti studentiv u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Formation of entrepreneurial competence of students in the process of professional training]. *Zbirnyk naukovykh prats "Pedagogiya ta psykhologhiya" – Collection of scientific works "Pedagogy and psychology"*, no. 63 (111). Available at: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/pedagogy/article/view/3281> (accessed December 17, 2023).
5. Pryshchepa S. M. (2016) Sutnist ta zmist ponyattya "pidpryyemnytska kompetentnist'" [The essence and content of the concept of "entrepreneurial competence"]. *Young Scientist*, no. 5 (32), pp. 367–370.
6. Romanovskyy A. A. (2003) *Teoriya ta praktyka pidpryyemnyts'koyi osvity u rozvynenykh zarubizhnykh krayinakh* [Theory and practice of entrepreneurial education in developed foreign countries]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv, p. 40.
7. Skibitskiy O. M., Matvyeyev V. V., Skibitska L. I. (2011) Orhanizatsiya biznesu. *Menedzhment pidpryyemnytskoyi diyalnosti* [Business organization. Business management]. Kyiv : Kondor, 912 p.